

УДК 904+94(476)

ХРАМ У МІФАПАЭТЫЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ ЖЫХАРОЎ УШАЧЧЫНЫ**Н.А. МІЗЯРСКА***(Прадстаўлена: д-р гіст. навук, дац. У.А. ЛОБАЧ)*

У артыкуле разглядаецца роля храма ў міфапаэтычнай карціне свету беларусаў Ушаччыны, сяміятычны статус і рытуальныя функцыі якога і сёння маюць вялікае значэнне, у параўнанні з культурнымі канонамі хрысціянства.

Асобнае месца ў міфапаэтычнай карціне свету і структуры традыцыйнага культурнага ландшафту беларусаў займае храм, які ў большасці этнакультурных традыцый ёсць “праўдзівым святым месцам, домам багоў” [10, с.293]. Яшчэ ў вялікіх усходніх цывілізацыях храм з’яўляўся зямной рэпрадукцыяй адной з мадэляў вышэйшага свету, лічыўся сапраўдным святым месцам – жылём Багоў. Храм пастаянна асвятляе свет, які ён адлюстроўвае і мае ў сабе. Дзякуючы храмам і святым алтарам, грэшны свет ачышчаецца [13, с.43-44]. Некаторыя беларусы і сёння яшчэ называюць абраз “Богам”, а храм – яго жылём: “Канешне, храм –эта дом бога, я іду ў храм, як у госці к Богу. І ікона –эта Бог, а як жа? А я ж хрышчусь, на калені станаўлюсь перад гэтай іконай” [9]. Храм вылучаецца сярод іншых элементаў традыцыйнага культурнага ландшафту больш высокім статусам, бо ён будзецца і функцыяніруе з улікам вышэйшай сімвалічнай прагматыкі, а не прагматыкі ўлітарна-гаспадарчай. Храм (свяцілішча, капішча, касцёл, царква, капліца) прызначаны для камунікацыі паміж светам людзей і сакральнай сферай. Таму ў міфапаэтычнай карціне свету храм выступае як “цэнтр усёй сакральнай прасторы”, як прадметнае ўвасабленне ідэі “сусветнага дрэва”, “сусветнай восі”, якая злучае ўсе сферы светабудовы [10, с.294].

Храм, па меркаванню вясковага насельніцтва, часта параўноўваюць з сонцам, якое грае на Вялікдзень ці Купалу, разбягаючыся на дзесяткі свяцілаў, каб адарыць усіх і кожнага сваёй энергіяй, а потым сабрацца і застацца непарушным, як і увесь гэты свет. Так, згодна з народнай традыцыяй, сонца і храм з’яўляюцца найвышэйшымі каштоўнасцямі аднаго парадку. Па словах ушацкіх інфармантаў, на храм і сонца нельга паказваць пальцамі, ці рукой: “Я чула яшчэ ў маленстве, што на сонца і месяц нельга паказваць пальцам, пакарае Бог. Гэта мне казала мая бабуля” [8]. Па словах былой настаўніцы, Відзевіч В.П., на абраз таксама нельга паказваць пальцамі: “Я хачу сказаць, што і касцёл, або царква, абразы –гэта ўсё святое, таму патрэбна з пашанай адносіцца да іх” [2]. Здаўна на Беларусі людзі з вялікай пашанай адносіліся да абразоў і царкоўных рэчаў, бо ў зваротным выпадку яны маглі быць пакараныя Богам. Па словах былой настаўніцы Каваленка А.Б. вядома аб такіх здарэннях: “Батька мой расказваў, што пасля вайны цярэшку жанілі ў нашай вёсцы. Адной маладой дзяўчыне не хапіла пары, дык яна схапіла са сцяны ікону з выявай Езуса Хрыста, і давай з ёй танцаваць. Вось мая пара якая! Яна зрабіла некалькі кругоў і завалілася. Не, прачнулася і памерла хутка» [5].

Храм як знакавая прастора быў найбольш функцыянальны ў рытуальна вылучаных прамежкі часу, незалежна ад тыпу абрадавай сітуацыі – сямейнай ці каляндарнай. Пры гэтым кадаваная інфармацыя магла датычыць як асабістай долі чалавека (напрыклад, калі хто ў храме чхнец на вялікае свято, то на другі год іншага свята не дачакаецца), так і свету ў цэлым [10, с.295]. Храм выступае індэфікатарам лакальнай супольнасці, бо з’яўляецца цэнтрам свету, прыходам з некалькімі вёскамі, жыхары якіх пацвярджаюць сваю прыналежнасць у рамках гадавых, храмавых святаў, фестываляў. Чужынцы ў сваю чаргу доступу да храма не маюць і павінны наведваць свае храмы.

Храм, як цэнтр крызіснай сеткі, праз якую найбольш эфектыўна здзяйсняецца дараабмен паміж светам людзей і сакральнай сферай, калі ў выніку ахвяравання, абракання людзі могуць атрымаць зваротны дар – аднаўленне жыццёвага ладу і парадку ў межах лакальнай супольнасці. Храм, як цэнтр Сусвету і месца сакральнай чысціні, часта фігуруе ў якасці “крызіснага цэнтра” у адным з жанраў фальклору, замовах ад хваробаў [10, с. 298]. На Ушаччыне вядомыя замовы, дзе ўжываецца царкоўная атрыбутыка: “Як загаварваць рожу. Напачатку перахрысціцца і на адным дыханні, хутка прамовіць 3 разы. После таксама перахрысціцца. Ішоў Езус Хрыстус цераз тры полі чыстых, а пры ім дванаццаць рож: першая – з пумя, другая – з камя, трэцяя – вадзяная, чацвёртая – падзіўная, пятая – ветраная, шостая – воч, сёмая – белая, восьмая – касцявая, дзевятая – агнявая, дзесятая – гняздо ўвівалі, адзінаццатая – лятуха, дванаццатая – паўзуха. З гэтых усіх можаць састаяць рожа” [6]. Па словах Каваленка А.Б., калі чалавека сурочылі і нешта яму баліць, то патрэбна зрабіць наступнае: “Вечером, на заход сонца, абмыць стол водой крестообразно 3 раза, прачитать молитву «Ойче наш». И остатками воды помазать больное место. Боль должна утихнуть” [5].

Сімвалічная мяжа паміж чыстым і нячыстым, якая ўвасабляецца царкоўнымі дзвярамі, або парогам, выкарыстоўваецца і на індывідуальным узроўні [10, с. 298]. Так, па словах інфарматкі з вёскі Пліна Ушацкага раёна Пашута В.Ф., вядома: “Я чула, што даўней пры цяжкіх родах адкрывалі Царскія вароты ў храме” [8].

У выніку дараабмену з канкрэтнымі сакральнымі аб’ектамі (храм, крыніца-прошча, ахвярны крыж, капліца), на першае месца выходзіць канцэрцыя ахвяравання і абракання, якая існуе ў народнай свядомасці і практыках беларусаў. На Ушаччыне за пакуту веруючыя людзі не толькі ахвяруюць у храм грошы, але таксама вытрымліваюць пасты, чытаюць штодзённа малітвы, што вядома па словах інфармантаў: “Мне Бог дапамагае, я яго прашу і ён чуе. Ахвярую апошнія грошы часам у храм, вытрымліваю пасты, шчыра малюся і ён мяне чуе” [4]. “На храм нужно жертвовать и не жалеть, Господь воздаст потом сполна” [3].

Асаблівай формай крызіснай камунікацыі паміж калектывам і храмам ёсць ахвяраванне абыдзёных рэчаў. Гэтыя рытуалы аказіяльнага тыпу абслугоўваюць крызісныя сітуацыі, якія ствараюць рэальную пагрозу ўсёй супольнасці: вайна, пошасць, засуха. Найчасцей у якасці абыдзёнай ахвяры фігуруе палатно: намітка, ручнік [10, с. 302]. Абыдзённік – ручнік, ці кавалак палатна, вытканы калектыўна жанчынамі сяла на працягу дня ў пэўнай крызіснай сітуацыі: пры эпідэміі, вайне, падчас засухі, градабою і іншых няшчасцях. У некаторых мясцінах абыдзённік ткалі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Гэта выглядала наступным чынам: у адной хаце за дзень ці за ноч жанчыны (часам толькі старыя “чыстыя”, удовы, ці дзяўчаты) пралі кудзелю і ткалі рушнік. Атрыманую тканіну ахвяравалі ў царкву, або вешалі на абраз ці крыж на ростанях, абыходзілі з ім вакол вёскі. Абыдзённаму рушніку прыпісвалася ўласцівасць увабраць у сябе рэальнае зло або служыць неадольнай перашкодай для яго пранікнення ў жыццёвае кола людзей [1, с.14].

У межах каляндарнага года ў храме асвятляліся розныя рэчы і прадметы, якія мелі высокі сяміятычны статус у традыцыйнай супольнасці [10, с.303]. На Ушаччыне, па словах Пашута В.Ф., вядома, што праваслаўныя вернікі таксама прытрымліваюцца гэтай традыцыі: “У храмах на святы асвятляюць ваду. Яе п’юць ад розных хвароб, каб прагнаць злых духаў і ўмацаваць веру. Для асвятлення жылля, усіх пабудоў і нават, ёй акрапляюць жывёлу ад хвароб і сурокаў. Асвятляюць алей для памазання хворых у таінстве собаравання. После Пасхі асвятляюць святы хлеб – Артос для здароўя душы і тела, яго ядуць со святой вадой. Асвятляюць прасфоры, на каждой літургіі для того ж. Стравы розныя асвятляюць на Пасху. На памінальным сталі – памінальную куццю і другія стравы за ўпакой памерлых” [8]. У католікаў, па словах былой настаўніцы Леановіч А.А., на святы асвятляюць наступныя рэчы: “На Вялікдзень – стравы; на Цела і Кроў Пана – зёлкі; на Святога Лаўрэна – мёд і хлеб; на нараджэнне Панны Марыі – зерне” [7].

Храм у міфапаэтычнай карціне свету выступае як дзейсны сродак і канал камунікацыі з іншасветам, дзе магчымыя звышнатуральныя метамарфозы, таму царквы часта ўспрымаліся сялянамі, як чарадзейскія месцы, а святары – валхвамі і чараўнікамі. У храмах практыкаваліся розныя магічныя дзеянні, скіраваныя як на добрыя ўчынкі (каб добра вялася гаспадарка), так і на шкодныя (на хваробу, ці смерць чалавека) [10, с.306]. Вядома, што ва Ушачах выкарыстоўваюць любоўную магію, з мэтай прываражыць да сябе мужчыну або жанчыну: “Берэш фатакартку мужчыны і кладэш сабе за пазуху, каб датыкалася голага цела і ідэш з ёй у царкву, купляеш дзве свечкі і ставіш каля іконы Багародзіцы і гаварыш ціхонька – как дзве свечы гараць, пагараюць, так і я раба Божая (імя сваё) з рабом Божым (яго імя) вячаюсь. Мілы і любімы он сейчас са мной, бо царква вячала і Багародзіца памагала. Чорнае вячанне з маёй халастой жыццю прашчанне” [6].

Рытуальна-сімвалічныя функцыі храма выяўляюцца і ў рамках хранатопа, які злучае ў непарыўным адзінстве сакральную прастору і сакральны (святочны) час. Свята, як сакральны прамежак часу, характарызуецца забаронай (поўнай ці частковай) на працу гаспадарчую, выключна ўтылітарную. На першы план выходзяць каштоўнасці сімвалічнага кшталту і рытуальныя формы паводзінаў, бо самое свята атрымлівае санкцыю “не з свету сродкаў і неабходных умоваў, а з свету вышэйшых мэтай чалавечага існавання, з свету ідэялаў [10, с.310]. Беларусы Ушаччыны і сёння лічаць, што за працу пад час галоўных царкоўных святаў Бог абавязкова пакарае чалавека: “Вось заўсёды, як свята, мой сусед працуе, як быццам болей іншага часу няма. І вось, працаваў ён на Вялікдзень і пілоў адрэзаў сабе пальцы на руцэ. Бог яго пакараў” [5].

Людзей, якія буралі храмы ў гады савецкай улады, звычайна напаткаў няшчасны лёс: “Царкву да вайны буралі, вот гэта я дужа ня помню. Ну пабуралі яе, а калі? Вродзі бы у нас такі мужчына быў, Арцем звалі, там сусед мой. Калакала гэта сьнімаў, усё гэта сьнімаў. Ну дык, вот ён тады як забалеў. Забалеў плахой хваробай, ляжаў доўга. Во, рак гэты стаў у яго. Дык вот гаварылі, што за гэта яго Бог наказаў, што ён сьнімаў ужо ўсе гэта, царкоўнае” [12, с. 290]. На Ушаччыне ў вёсцы Чартсвады вядомы наступны прыклад: “Во мы прыйшлі на тое месца, дзе была праваслаўныя царкаўка. Царква была баль-

шая, з рознымі падстройкамі. Фундамент бальшы, дужа красівая была, уся акруга, увесь прыход сюды прыязджаў. Вядома ж, тут было мястэчка, імянітае места было. А тады ж, як цэрквы разбуралі, колакалы паскідалі, паскідалі. Узарваць яе не ўзарвалі, яна стаяла, тут разнае хазяйства вялося. А тут вайна гранула, як бамбілі, часць цэрквы разарылі, крыло цэрквы. А тады ў пасляваенныя гады строіліся ж, і пліты і чосаныя камяні, гэта ўсё забіралі з парога, пазней і з фундамента. А часць цэрквы яшчэ стаяла. І вот чалавек, помняць яго – Міхаіл Сцяпанаў, фамілія Грак. Палез скідваць кірпічка, а тады слез далоў, сеў, а глыба звалілася і насмерць яго забіла...” [11, с.289-290].

Такім чынам, даследуючы храм у міфапаэтычнай карціне свету беларусаў Ушаччыны, можна прыйсці да высновы, што яго семіятычны статус і рытуальныя функцыі, якія абапіраюцца на міфалагічную аснову і сёння маюць вялікае значэнне, у параўнанні з культавымі канонамі хрысціянства. Такім чынам сярод найбольш значных міфарытуальных функцый храма можна вылучыць наступныя: храм, як сакральная зона ў народнай традыцыі ушачан выступае прасторай сакралізацыі некаторых прадметаў і рэчаў (вада, хлеб і інш.), якія надзяляюцца высокім сімвалічным статусам; храм, як цэнтр свету, выступае ў шматлікіх магільных аперацыях пад час святаў, як цэнтр “крызіснай сеткі” – месцам пазбаўлення хваробаў і катаклізмаў; храм, як месца ахвяравання (абракання), у выніку чаго аднаўляецца жыццёвы парадак і дабрабыт; у міфапаэтычнай карціне свету ушачан храм увасабляе традыцыйны ўяўленні пра сакральны і прафанны час, нармалізуючы паводзіны людзей.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
2. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Відзевіч Валянціны Пятроўны, 1953 г.н., у г.п. Ушачы.
3. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Власенка Любоў Пятроўны, 1942 г.н., у г.п. Ушачы.
4. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Ісаковіч Валянціны Эдуардаўны, 1950 г.н., у г.п. Ушачы.
5. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Каваленка Алены Баляславаўны, 1950 г.н., у г.п. Ушачы.
6. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Кірпічонак Ганны Іванаўны, 1939 г.н., у в. Баброва Ушацкага р-на.
7. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Леановіч Алены Аляксандраўны, 1953 г.н., у в. Пліна Ушацкага раёна.
8. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Пашута Веры Фёдараўны, 1968 г.н., у в. Пліна Ушацкага раёна.
9. Запісана Мізяска Н.А. у 2017 г. ад Сарока Аліны Казіміраўны, 1940 г.н., у г.п. Бешанковічы.
10. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек: традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у семіятычнай перспектыве / У. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 510 с.
11. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2 / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006. – 332 с.
12. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Вып. 2. Народная проза беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – 292 с.
13. Ходзька, І. Успаміны квестара / І. Ходзька ; пер. з пол. мовы і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск : Universitas, 2007. – 197 с.